

Transnacionální rodina: Děti z ukrajinského krajanského spolku Stromovka na českých středních školách a cross-border péče rodičů

Luděk Jirka

DOI: 10.21104/CL.2017.1.06

Transnational Family: Children from Ukrainian Compatriotic Society Stromovka at Czech Grammar Schools and Cross-border Parent's Care

Abstract This article will introduce so far unknown type of migration in Czech social sciences, i.e. 15 or 16 years old descendants of compatriots and other young members from compatriotic society Stromovka who migrated to Czech grammar schools in Uničov and Rychnov nad Kněžnou while their parents stayed in Dubno (Ukraine) and decided to support them from distance. This is a kind of so called transnational family, however, researchers interested in this topic overlooked „voices“ of children due to adultcentric perspective in evaluating migration experience of children. This article have ambition to introduce children's perspective and their migration experience and compare it with perspectives of their parents.

Keywords migration, compatriotic society, transnational family, Ukraine, Czech Republic.

Contact Mgr. Luděk Jirka, Ph.D. Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice, Czech Republic; e-mail: ludek.jirka@seznam.cz.

Jak citovat / How to cite Jirka, Luděk. (2017). Transnacionální rodina: Děti z ukrajinského krajanského spolku Stromovka na českých středních školách a cross-border péče rodičů. *Český lid* 104, 81–98.
doi:<http://dx.doi.org/10.21104/CL.2017.1.06>

Úvod

Krajanská problematika je v současnosti populární nejen v médiích a u laické společnosti, ale i v českých sociálních vědách.¹ V poslední době však výzkumy krajanů nabývají na významu a navazují na výzkumy z období meziválečného i komunistického Československa. Kam jsou však výzkumy lokalizovány? Badatelé se nejčastěji zaměřují na oblast Balkánu, konkrétně na rumunskou obec Svata Helena (Pavlásek 2010; Kresl – Freidingerová 2016, spolu s Rovenskem), Clopodii (Pavlásek 2013) a Gerník (Hanus 2011) a dále na bulharskou obec Vojvodovo (Budilová 2011; 2012; Jakoubek 2011a; 2011b; 2013) a na Bosnu a Hercegovinu (Uherek 2012). Někteří se věnují také Ukrajině, o které pojednávám v tomto článku. Zde proběhl výzkum v jihoukrajinských obcích Novgorodkivka (původní název Čechohrad; Bělohradská 2008) a Bohemka (Klípa – Vávra – Uherek – Valášková – Bažant 2000). Jiří Vávra se pak věnoval i pohřebnímu rituálu krajanů v již zmiňované Bohemce a v obci Veselynivka (2007). Těžiště výzkumů krajanů na Ukrajině je tak lokalizováno zejména do její jižní části. Z uvedeného vyplývá, že krajané z dalších částí této země jsou opomíjeni, včetně nereemigrujících volyňských Čechů z Rivenské oblasti, odkud pocházejí participant pro tento výzkum. Výjimkou jsou krátké zprávy o krajanském spolkovém životu ve městech Rivne a Dubno (Kokaisl a kol. 2009; Dluhošová 1996) a statistické a faktografické údaje o nereemigrujících volyňských Čechách od Alexandra Drbala (2004).² Ve všech třech případech se však jedná pouze o krátké shrnutí informativního a popisného charakteru.³ Na marginalizaci nereemigrujících volyňských Čechů a jejich potomků v oblasti výzkumu krajanů jsem se snažil upozornit již dříve (Jirka 2014; 2015).

Jelikož se v tomto článku budu zabývat migrací mladých členů krajanského spolku Stromovka do České republiky, lze uvést statistická data ohledně průměrného věku ukrajinských migrantů. Obecně je za typického ukrajinského migranta považován jedinec mezi 20–49 lety (Libanova – Poznjak 2010). Tento věkový rozsah se však může zdát příliš široký, a tak můžeme doplnit, že se snižuje počet migrantů ve věku 40–49 let a zvyšuje se počet mladších migrantů ve věku 20–29 let. Jedinci ve věkovém rozmezí 40–49 let jsou také méně početní než ve věku 20–29 let (ibid.). Podle jiného autora, Oleksandra Saveleva, pak migruje až 76 % jedinců do 30 let věku (2010). Dochází tak k „omlázování“

1 Děkuji anonymním recenzentům za věcné připomínky. Rád bych však reagoval na kritickou poznámku jednoho z nich: mým cílem je poukázat na koncept transnacionální rodiny a na jeho nedostatky a primárně si tak nekladu za cíl přinést nové poznatky o ukrajinské migraci do prostoru České republiky, ačkoliv se empirický výzkum týká právě této problematiky.

2 V souvislosti s enklávou volyňských Čechů se badatelé nejčastěji věnovali reemigraci její podstatné části v roce 1947 a integraci do československé společnosti (Spurný 2011; Nosková 2007; Vaculík 1984; 2001; Valášková – Uherek – Brouček 1997; Nešporová 2005), anebo jejich specifickým „etnografickým rysům“ (Šatava 1981; Heroldová 1957).

3 Byl také natočen dokument s názvem „Volyňští“ od Jána Mančušky (2013), kde se autor mj. věnuje i krajanům z Dubna a Zdolbunova. Tento dokument byl k vidění v České televizi.

migračních proudů z Ukrajiny, ale mladí participanté ve věku 15–16 let v době výjezdu vykazují až netradičně nízký „migrační“ věk.⁴

V této fázi čtení článku jistě každého napadne, proč jsem přešel od výzkumů krajanů k výzkumům ukrajinské migrace. Důvody jsou nasnadě: výzkumu se zúčastnili a) i jedinci, kteří jsou sice aktivními členy krajanského spolku Stromovka, ale nemají nebo nemohou doložit českého předka patřičnými dokumenty⁵ a považují se za nositele ukrajinské etnicity, a pak se b) i potomci krajanů kvůli intergeneračním proměnám považují za nositele ukrajinské etnicity, ačkoliv mohou doložit dokumenty o českých předcích. Je tak otázkou, do jaké míry lze nazývat migraci potomků krajanů za „reemigraci“ nebo za „návratovou migraci“. Ztráta českého vlivu na západní Ukrajině nastala již po odstěhování většiny volyňských Čechů do Československa v roce 1947, kdy se nereemigrující volyňští Češi v Rivenské oblasti ocitli v disperzním osídlení a docházelo zde ke smíšeným rusko-českým nebo ukrajinsko-českým manželstvím (ale podobná manželství byla uzavírána i před rokem 1947) a k odchodu z vesnic do měst. Potomci krajanů ve věku 15–16 let se tak již nehlasí k české etnicitě a díky tomu můžeme jejich migraci – spolu s migrací dalších stejně mladých členů českého krajanského spolku, kteří nemohou doložit patřičné dokumenty o českých předcích – považovat při použití etnických brýlí za pokračování ukrajinského migračního proudu do České republiky.⁶

Vymezení a metoda výzkumu

Výzkum byl proveden v letech 2012–2015 v Rivenské oblasti na západní Ukrajině, konkrétně ve městech Dubno (kde sídlí krajanský spolek Stromovka), Kvasyliv a Rivne; v České republice byl proveden výzkum v Rychnově nad Kněžnou, Šumperku a Uničově. Původní výzkum se zaměřoval na migrační tendence všech generací krajanů, ale jedna z nejpůsobivějších strategií byla právě migrace potomků krajanů a „dalších“ mladých členů krajanského spolku Stromovka do České republiky za materiální a finanční podpory jejich rodičů. Ti však nemigrovali spolu se svými potomky, zůstali na Ukrajině a své potomky se rozhodli podporovat dálkově.

4 Na mladé ukrajinské migranty upozornil i Dušan Drbohlav s Janem Černíkem a Dagmar Džúrovou (2005), ovšem migrace potomků krajanů a „dalších“ mladých členů krajanského spolku se od uvedené publikace liší spojením participantů s českým prostředím, respektive s českým krajanským spolkem.

5 Členové krajanského spolku se mohou hlásit k českým předkům, ale jen určitá část z nich vlastní dokumenty prokazující český původ. Jedná se o dokumenty s označením národnosti, ať již v matrikách, v občanském průkazu nebo ve vojenské knížce.

6 Potomci krajanů mají na rozdíl od svých ukrajinských vrstevníků možnost získat potvrzení o příslušnosti ke krajanské komunitě v zahraničí a snáze obdržet turistické vízum i trvalý pobyt v České republice. Participanté bez českých předků tuto možnost nemají, ovšem i na ně doléhá působení v krajanském spolku Stromovka (viz níže).

Rozhovory byly uskutečněny se šesti studenty z Gymnázia Františka Martina Pelcla v Rychnově nad Kněžnou a Gymnázia Uničov,⁷ s jejich rodiči žijícími na západní Ukrajině,⁸ s ředitelem Gymnázia Františka Martina Pelcla, s učitelkou Gymnázia Uničov, která od rodičů vlastní plnou moc a vyřizuje za studenty všechny nezbytné formality, a s učitelkou Gymnázia Šumperk, která za svého předchozího působení na uničovském gymnáziu propagovala možnost studia potomků krajanů v Uničově. Pořízen byl také rozhovor s předsedkyní krajan-ského spolku Stromovka a s dalšími krajany a obyvateli Dubna i přilehlých vesnic, kteří přispěli k lepšímu uchopení problematiky. S participanty byly vedeny polostrukturované rozhovory, zejména jsem se zaměřoval na roli rodičů a dětí ohledně migrace a pak jsem si kladl otázku, jak vzniká představa o České republice jako o zemi imigrace. Otázky byly předem připravené, ale obsah rozhovoru se odvíjel od odpovědí participantů a další užitečné poznámky byly zapisovány do terénního deníku. Spolková činnost Stromovky jen zřídka probíhala formou schůzování, a pokud jsem chtěl kontaktovat participanty, musel jsem je navštívit v jejich domě, popřípadě si s nimi telefonicky domluvit schůzku na jiném místě. V České republice jsem získával rozhovory především v prostorách středních škol. S některými mladými participanty se mi podařilo navázat přátelské vztahy a postupně tak přispívali i dalšími informacemi, které jsem si zapisoval do terénního deníku. Rozhovory byly vedené v českém jazyce, ale v případě potřeby v jazyce ukrajinském.

Obr. 1 Rivnenská oblast: Černou barvou je vyznačeno město Dubno (dole), Rivne a Kvasiliv.

- 7 V době výzkumu studovalo na obou gymnáziích celkem osm studentů z krajan-ského spolku Stromovka, dvě participantky se však odmítly výzkumu zúčastnit. V současnosti (rok 2016) již na obou gymnáziích studuje více potomků krajanů a „dalších“ mladých členů z krajan-ského spolku Stromovka.
- 8 Rodiče dvou participantek žili ve Francii, s nimi jsem tak udržoval pouze e-mailový kontakt.

Výzkum tak byl realizován metodou multi-sited ethnography. Tradiční etnografie známá z pera Bronislawa Malinowského zkoumá lokalitu jako uzavřený systém konkrétních vztahů, které jsou jako celek analyzovány a komparovány s dalšími podobně uzavřenými lokalitami (Falzon 2009). Metoda multi-sited ethnography se však od tohoto přístupu distancuje a zkoumá vzájemnou propojenost lokalit. Tato metoda tak zkoumá: a) vliv globalizovaného „proudění“ jedinců, idejí a vztahů na lokalitu, nebo b) vzájemné ovlivňování dvou nebo více propojených lokalit. V tomto článku budu používat druhý přístup (b), zásadním pro tento výzkum je totiž prostorová odlišnost lokalit (ibid.) a předpoklad, že se lokality navzájem ovlivňují. Důležitá tak byla jinakost západoukrajinského a českého sociálního, ekonomického, kulturního i politického prostředí, a ačkoliv je otázkou, nakolik jsou obě prostředí odlišná a nakolik shodná, v této práci jsou považována za odlišná.

Pro lepší srozumitelnost textu je nutné vyjasnit základní pojmy, které již byly nastíněné v předcházejících odstavcích. V textu uvádím souhrnný pojem *mladý člen krajanského spolku*, který zahrnuje následující dvě skupiny. *Potomci krajanů* představují členy krajanského spolku do 16 let věku, kteří mohou díky dokumentům prokázat své české předky, ale kteří zároveň neuvádějí české, nýbrž ukrajinské etnické vědomí. Druhá část věty není podmínkou, ale konstatováním, že participant z řad potomků krajanů skutečně inklinují k ukrajinské etnicitě, lépe řečeno, na přímo položenou otázku ohledně jejich subjektivního etnického vědomí odpovídali, že se cítí být Ukrajinci.⁹ Jako „další“ členy krajanského spolku uvádím mladé členy krajanského spolku do 16 let věku, kteří nemají nebo nemohou díky dokumentům prokázat české předky. V textu dále používám pojem *nukleární transnacionální rodina* označující rodiče a děti a jejich vzájemné přeshraniční vztahy. Tento pojem uvádím za předpokladu, že v rámci nukleární rodiny fungují relativně pevně a stabilní vztahy. Tento předpoklad je diskutabilní a dále ho ozřejmím.

Pojem transnacionální rodina je na mezinárodní úrovni poměrně rozšířený a řada badatelů se ho snažila konceptualizovat. Největší pozornost byla věnována jednání rodičů a výzkumu dopadů jejich transnacionálního jednání ze země imigrace vůči dětem žijícím v původní zemi (stejně jako dopadům fyzické separace). Analyzuje se tak hodnocení vlivu transnacionálního jednání rodičů na edukační, psychologické a zdravotní dispozice dětí (Baldassar – Merla 2014; Parreñas 2005), ale kvůli zaměření na interpretaci rodičů je dosud málo pozornosti věnováno „dětské“ perspektivě (výjimkou je např. Fresnoza-Flot – Nagasaka 2015). Podobná situace se objevuje i při otázce přesídlení – rozhodnutí rodičů přesídlit se jeví jako stěžejní, zatímco děti jsou nahlíženy jako pasivní recipienti rozhodnutí rodičů. Zásadní výzkumnou otázkou tak

9 Z potomků krajanů do 30 let věku pouze jeden participant uvedl, že se cítí být „napůl Čechem, napůl Ukrajincem“ (Participant M. T., nar. 1985, 27. 7. 2013, Dubno, Ukrajina). Ostatní uváděli ukrajinské etnické subjektivní vědomí. Jsem si však vědom, že otázka směřující na etnickou identitu má implicitně exkluzivní charakter.

zůstává, zda je migrace přáním rodičů nebo dětí a jak probíhají vzájemná vyjednávání (více k výzkumné otázce viz následující kapitolu).

Nejprve uvedu koncept transnacionální rodiny a poukážu na jeho úskalí, tj. na marginalizaci dětské perspektivy. Poté uvedu, jakým způsobem byla realizována migrace mladých členů krajanského spolku Stromovka, ať již potomků krajanů nebo „dalších“ mladých členů spolku, do českých středních škol v Uničově a v Rychnově nad Kněžnou. Dále se budu věnovat otázce, jak sami mladí participanté prožívali migraci a jaké jsou jejich transnacionální vztahy s rodiči žijícími na západní Ukrajině. Nakonec uvedu krátkou úvahu, zda dojde k reunifikaci rodiny nebo zda rodina zůstane transnacionální.

Koncept *transnacionální rodina* a jeho úskalí

Jak bylo zmíněno výše, děti odcházejí na střední školy do České republiky,¹⁰ ale jejich rodiče zůstávají na Ukrajině a zároveň si nepřejí návrat svých dětí na území ukrajinského státu kvůli zdejší ekonomické krizi, nestabilitě státu a špatným životním podmínkám. Na Ukrajině jednoduše *nevidí* pro své *potomky* budoucnost – což byla jimi samotnými často zmiňovaná slova. Ačkoliv lze diskutovat o budoucí reunifikaci rodin, ať již odchodem dětí zpět na Ukrajinu nebo příchodem rodičů do České republiky, ať již kvůli touze po sloučení rodiny nebo z ekonomických důvodů (např. rodiče mohou ve stáří trpět kvůli nízkému ukrajinskému důchodu), v současnosti (2016) jsou rodiče od svých potomků fyzicky separováni. Právě fyzická odloučenost rodičů a potomků, která činí přibližně 800 kilometrů a překračuje hranice dvou států, a finanční, emocionální i materiální podpora potomků vytváří základ pro *transnacionální rodinu*.

Pod pojmem transnacionální rodina označuji *nukleární rodinu*, kdy jeden člen (popřípadě více členů) rodiny žije v jiné zemi než zbytek rodiny a zároveň se udržují významotvorné přeshraniční vazby. Jsem si vědom limitů této definice, zejména kvůli vyčlenění dalších příbuzných osob (prarodičů apod.) i jiných sociálních vazeb (zejména přátel), kteří mají v životech participantů nezastupitelnou roli. Obecně totiž platí, že transnacionální nukleární rodina není kohezní sociální jednotka, ale je vždy dynamická a opírá se i o další rodinné příslušníky a sociální síť (viz Fresnoza-Flot – Nagasaka 2015).

V případě západocentrických migračních studií však byl bagatelizován i samotný význam nukleární rodiny. Kvůli svému důrazu na racionalismus, liberalismus a individualitu se migrační studia zaměřovala především na individuální prožívání migrační zkušenosti, zatímco rodinným vazbám migraanta nebyla až do nedávné doby věnována pozornost. Je to mj. i zásluha

10 V současnosti (rok 2016) již někteří z potomků krajanů a „dalších“ mladých členů krajanského spolku studují vysoké školy. Jedna participantka studuje 1. lékařskou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, další Fakultu mezinárodních vztahů VŠE v Praze a jiná Lékařskou fakultu Univerzity Palackého v Olomouci. V červnu 2016 odmaturovali další participanté.

přístupů nové ekonomie pracovní migrace (new economics of labor migration) a transnacionalismu, že v migračních studiích zviditelnily roli rodinných vazeb a narušily tradiční představu o individuálním jednání migranta. Rodinné vazby byly svou podstatou přeshraniční, a tak rodina přestala být vnímána jako geograficky blízká sociální jednotka (Mazzucato – Schans – Caarls – Beauchemin 2015) a nadlokální rodinná vyjednávání a strategie přestaly být opomíjené (Kofman 2004).¹¹

V současnosti se tak již v českém i v evropském sociálně-vědním prostředí objevují výzkumy nadlokálních rodinných vyjednávání a nejčastěji se jedná o výzkum transnacionálního jednání migrantů ze země *imigrace* vůči členům rodiny v zemi emigrace a za hlavního aktéra je označován muž v roli otce nebo manžela, anebo žena v roli matky nebo manželky. Badatelé se také v poslední době věnují výzkumům transnacionálního otcovství/mateřství i z toho důvodu, že děti jsou důležitým stimulem pro migraci a rodiče odjíždějí právě za účelem zlepšení životní perspektivy svých potomků (Fresnoza-Flot – Nagasaka 2015). Tematicky se pak zaměřují především na edukační, psychologické a zdravotní dopady transnacionálního otcovství/mateřství a přeshraniční vazby rodičů jsou tak označovány jako určitý způsob *péče* (Dobson 2009; dále viz Dreby 2009; Coe – Reynolds – Boehm – Hess – Rae-Espinoza 2011; Baldassar – Merla 2014; Parreñas 2005; Baldassar – Baldock – Wilding 2007; Bryceson – Vuorela 2002; Goulborne – Reynolds – Solomos – Zontini 2011 apod.). Tato podoba transnacionálního jednání rezonovala i v českém sociálně-vědním prostředí a zkoumalo se například transnacionální mateřství ukrajinských migrantek vůči svým dětem žijícím na Ukrajině (Ezzedine 2012; 2014). Zatímco transnacionální mateřství je často hodnoceno pozitivně, transnacionální otcovství je hodnoceno negativně kvůli nenaplněným očekáváním rodiny v původní zemi (Parreñas 2005).

Někteří badatelé sice zaměřili svou pozornost na potomky, ovšem i při výzkumu dětí dávají prostor jen interpretaci rodičů a jejich hodnocení transnacionálního mateřství/otcovství. Samotní potomci jsou tak pouze „pasivní

11 Přesto nelze tvrdit, že by se sociální vědy nevěnovaly migračním zkušenostem celých rodin. Evropští badatelé se věnují výzkumu reunifikace rodin migrantů, protože sloučení rodin je od 70. let 20. století považováno za nejvhodnější prostředek k překonání restriktivní imigrační politiky evropských států. Zájem badatelů o reunifikaci rodin migrantů se však objevuje až v momentě, kdy se rodina rozhodne přestěhovat se za prvotním migrantem. Reunifikace je tak kvůli této „aktuálnosti“ považována za relativně častou strategii migrantů a rodinné vazby se zkoumají až během procesu slučování, čímž se zviditelňuje proces reunifikace a marginalizují se transnacionální případy, kdy členové nukleární rodiny žijí odděleně a udržují významotvorné vazby. Transnacionální vazby migranta na jeho rodinu se tak před sloučením rodiny nezkoumají: transnacionalita rodin je interpretována jako dočasný faktor končící sloučením rodiny a neanalyzuje se, co reunifikaci předcházelo (Mazzucato – Schans 2011; Kofman – Kraler – Kohli – Schmoll 2011). Proces reunifikace byl navíc kritizován z pohledu feministické sociologie, protože za prvotního migranta je často označován muž a na ženy a na děti je nahlíženo jako na „pasivní subjekty“ doprovázející svého manžela a otce (Suárez-Orozco – Todorova – Louie 2002; Grillo 2008; Castles – Miller 2003; v poslední době se však zviditelnila role žen v migraci, viz Parreñas 2005; Ezzedine 2012; 2014; Castles – Miller 2003).

součástí“, protože jsou prostřednictvím interpretace rodičů charakterizováni – s nadsázkou – jako „neživé“ jednotky a jako zdroj starostí pro rodiče (Dobson 2009; srv. Orellana – Thorne – Chee – Lam 2001).¹² Důvodem badatelů pro upřednostňování interpretace rodičů je zřejmě i „dětská subjektivita“, která může být hodnocena jako irelevantní kvůli nedostatečně fundované evaluaci migrace (tj. nedostatečně fundované, protože se nejedná o „dospělý“ pohled).

Problémem tak zůstává, že pozornost badatelů je sice zaměřena na roli dětí v migračním procesu, čímž se jejich pozicionalita dostává do popředí výzkumu, ovšem z hodnocení migrace jsou potomci vyloučeni (např. Olwig 1999). Tato situace vede i k truismům, například že potomci mají být v zemi emigrace díky samostatnosti (bez emigrujících rodičů) schopní přispět svou prací k udržování domu, aniž by samotné děti tuto interpretaci rodičů potvrdily nebo vyvrátily (srv. Orellana – Thorne – Chee – Lam 2001). Dětská perspektiva je tak obecně marginalizována a díky tomu vyvstává otázka, jak sami potomci interpretují svou migrační zkušenost.

Dále se tak zaměřím na perspektivu potomků krajanů a „dalších“ mladých členů krajanského spolku a na jejich hodnocení migrace, aniž bych snižoval váhu perspektivy rodičů. Považuji totiž za nutné uvést i perspektivu rodičů, protože jsou stále velice důležitými aktéry v případě migrace svých potomků a zpravidla jim poskytují finanční a sociální kapitál. Tento výzkum se však od dosavadních výzkumů transnacionální rodiny liší v zásadním bodu: migrují potomci krajanů a „další“ mladí členové krajanského spolku za podpory svých rodičů, zatímco rodiče zůstávají v původní zemi.¹³ Následně se tak zaměřím na začátek migrační anabáze potomků krajanů a „dalších“ mladých členů krajanského spolku, na průběh jejich přesídlení do České republiky a na jejich transnacionální vztahy s rodiči. Zásadní otázkou je, zda je migrace přáním potomků nebo jejich rodičů, jak probíhají vzájemná vyjednávání mezi rodiči a dětmi a jakým způsobem funguje emocionální, finanční i materiální transnacionální podpora potomků.

Potomci krajanů a „další“ mladí členové krajanského spolku na gymnáziích v Uničově a v Rychnově nad Kněžnou

Studium cizinců na území České republiky je podle školského zákona (č. 317/2008) možné, pokud má cizinec oprávnění k pobytu delší než devadesát dní. Zákon dále stanovuje rovný přístup ke vzdělání s vyučovacím jazykem českým. Právě ovládnutí českého jazyka činilo mnohým mladým participantům

12 Někteří autoři pejorativně označují roli potomků jako „zavazadel přenášených rodiči“, která jsou neschopná se sama pohybovat nebo se o sebe postarat (Dobson 2009: 356–357).

13 Tento typ transnacionální rodiny již byl zkoumán u dětí utíkájících před válkou – v tomto případě se však jednalo o tzv. forced migration – anebo u dětí, které byly obětmi traffickingu (Shepler 2011; Heidbrink 2014; Hopkins 2008).

potíže, ale všichni do určité míry česká slova i gramatiku znali díky učitelům českého jazyka, ať již soukromým nebo z krajanského spolku Stromovka. Nutno však podotknout, že jakmile plánovali přijímací zkoušky na českou školu, intenzita výuky českého jazyka se rapidně zvýšila. Migrace by však nemohla proběhnout, pokud by instituce v přijímající zemi nebyly ochotné potomky přijmout. V tomto výzkumu má zásadní roli Gymnázium v Uničově a Gymnázium Františka Martina Pelcla v Rychnově nad Kněžnou, které nejenže byly připravené přijmout potomky krajanů a „další“ mladé členy krajanských spolků do řad svých studentů, ale navíc hrály důležitou roli při utváření migračních tendencí mladých participantů. Jedna z učitelek pedagogického sboru uničovského gymnázia se už od roku 2010 začala aktivně angažovat v přípravě dětských táborů určených pro potomky krajanů a právě zde vznikla myšlenka možnosti studia mladých členů krajanských spolků na uničovském gymnáziu. Těmito tábory se obecně označují letní pobyty v České republice podporované českou vládou a českými sdruženími, a ačkoliv jsou původně určené jen pro potomky krajanů, účastní se jich i děti bez českých předků, pokud jsou členy krajanských spolků (nebo pokud jsou členy jejich rodiče).

Během jednoho pobytu se A. K. svěřila učitelce se svým zájmem studovat na uničovském gymnáziu a po složení přijímací zkoušky skutečně na školu nastoupila. Přijímací zkoušky musela složit stejně jako další české děti, ačkoliv lze podle školského zákona prominout písemnou zkoušku z českého jazyka a nahradit ji pohovorem. V té době hrozilo gymnáziu uzavření kvůli nedostatku studentů, a tak se samotná učitelka začala iniciativně zajímat o možnost studia dalších dětí z krajanských spolků. Rozeslala krajanským spolkům na Ukrajině e-mailovou „nabídku“, díky které přišla další dvě děvčata z jihoukrajinské Oděsy. Po druhé e-mailové „nabídce“ následovalo v roce 2010 děvče z dubenského spolku Stromovka.

Pedagogický sbor uničovského gymnázia dokonce podnikl „propagační“ cestu na Ukrajinu a informoval místní členy krajanských spolků o možnosti studia. Odezva sice nenaplnila očekávání, přesvědčování pedagogického sboru se jevílo jako nepodstatné, ale začaly fungovat sociální sítě. Maminka studentky z Dubna totiž pomohla i dceři své známé ke studiu na uničovském gymnáziu a poté následovali další dva studenti ze spolku Stromovka. Výše zmíněná učitelka nakonec odešla z Gymnázia Uničov do Šumperka, a tak plná moc¹⁴ na děti podepsaná rodiči přešla na jinou učitelku.

Pedagogický sbor uničovského gymnázia je však obecně kritizován za mimořádnou přívětivost k zahraničním studentům a hodnocení jejich studijních výsledků údajně neodpovídá náročnosti gymnaziálního hodnocení. Samotný pedagogický sbor již přímo nevyvíjí snahu o získání nových studentů z Ukrajiny, ale je stále patrný vliv sociálních sítí, díky kterému přicházejí další studenti

14 Díky plné moci lze za rodiče vyřídit dlouhodobé vízum, zdravotní pojištění i další záležitosti (např. školní výlety), kde je zapotřebí zákonný zástupce kvůli neplnoletosti studentů.

z Dubna i z dalších krajanských spolků. Spouštěcím mechanismem však byla snaha Gymnázia Uničov nalákat nové studenty z Ukrajiny. Aktivita gymnázia sloužila především pro usměrnění migrace a jeho roli nelze zanedbávat.

Situace na Gymnáziu Františka Martina Pelcla v Rychnově nad Kněžnou byla poněkud odlišná, ačkoliv i zde byla spouštěcím mechanismem iniciativa ředitele gymnázia, konkrétně realizace výměnných pobytů studentů gymnázia a mladých členů krajanského spolku Stromovka. Sám ředitel má předky z řad volyňských Čechů, a ačkoliv podle jeho slov nebyl pro výběr dubenského krajanského spolku coby výměnného partnera rozhodující jeho původ, jevil se mu tento spolek jako nejvhodnější.

Během jednoho výměnného pobytu nabídl člence spolku, v té době studentce bohemistiky, možnost studijního pobytu v České republice, a ačkoliv ona sama odmítla, na nabídku zareagoval otec jiných dvou děvčat. Ředitel původně uvažoval o krátkodobém pobytu na rychnovském gymnáziu, ale otec doufal v celé čtyřleté studium obou svých dcer. Děvčata na školu v roce 2010 skutečně nastoupila i díky neúplné obsazenosti tříd a za rok je následovaly další dvě členky krajanského spolku. Přijímací zkoušky proběhly jako u českých dětí, ale písemná zkouška z českého jazyka byla nahrazena pohovorem. Ve všech případech bylo nutné sjednávat dlouhodobé vízum za účelem studia a zdravotní pojištění a těchto záležitostí se chopil sám ředitel. V současnosti se migrace mladých členů krajanského spolku Stromovka do Gymnázia Františka Martina Pelcla téměř zastavila, ačkoliv je pro ně podle ředitelových slov možnost studia vždy otevřená. Podobně jako v případě uničovského gymnázia, i v případě rychnovského byly důležité zejména sociální sítě participantů. V případě obou gymnázií nastoupili participanti do prvního ročníku.

Gymnázium Uničov si i nadále udržuje svou specifičnost a usnadňuje studium potomkům krajanů, „dalším“ mladým členům krajanských spolků i jiným zájemcům ze zahraničí. Je ochotné postarat se o byrokratické náležitosti související s pobytem neplnoletých zahraničních studentů a pro celou skupinu je navíc určená učitelka, na kterou se mohou v případě jakýchkoliv potíží obrátit. Zároveň je gymnázium shovívavé ke studentům, kteří neumí perfektně česky (např. se bere ohled na sníženou schopnost porozumění českého jazyka při opravě diktátů a slohových útvarů). Doučování českého jazyka ani na jednom gymnáziu neprobíhá a participanti se většinou učí jazyk od českých spolužáků a vlastní píli.

Představitelé obou škol se brání označení „ekonomická migrace“, záměrem mladých migrantů je studium: *„Možná jim připadá, že Ukrajina je ještě nestabilnější než my, co se týče uplatňování práv občanů, zákona, daňové povinnosti. Tam panuje daleko větší anarchie a jistota, že když děláte svoji práci poctivě, tak se budete mít slušně, je tam ještě menší než u nás. A korupce větší a tak dál. Tuhle představu jistě mají a sami to i říkají.“*¹⁵

15 Participant R. O., nar. 1976, rozhovor pořízen 20. 3. 2014 v Rychnově nad Kněžnou.

Samotná předsedkyně krajanského spolku Stromovka podporuje jak letní tábory a výměnné pobyty, tak i samotné středoškolské studium mladých členů spolku a neodsuzuje jejich odchod do České republiky. Transnacionální styky s mladými členy spolku pak udržují především rodiče (společně s prarodiči, příbuznými a přáteli). Většinu rodičů od svých potomků dělí přibližně 785 kilometrů, což je přibližná vzdálenost od Dubna do Uničova, anebo 870 kilometrů, což je přibližná vzdálenost od Dubna do Rychnova nad Kněžnou. Jedinou výjimkou jsou rodiče, kteří odjeli do Francie, mj. i za účelem výdělků na vydržování svých dvou dětí na Gymnáziu Františka Martina Pelcla.

Rozhodnutí migrovat?

V migračních studiích se obecně nahlíží na děti jako na pasivní jedince, kteří se ocitli v soukolí rozhodování svých rodičů, ovšem v tomto výzkumu se ukázalo, že i potomci mají určitý vliv na rozhodování. Přestože je konečné rozhodnutí především *rodinným rozhodnutím*, iniciátory celého procesu migrace jsou i samotní potomci. Ve dvou případech dokonce museli participantky přesvědčovat své rodiče o výhodách života a studia v České republice. Objevila se však i opačná situace, kdy rodiče plánovali odjezd svých dětí do České republiky a navzdory lehkému odporu za ně vykonali rozhodnutí, přičemž mladí participanti jim s ohledem na svou dosavadní zkušenost s pobytem v České republice dávají za pravdu. V dalších dvou případech iniciovali migraci sami rodiče a jejich potomci ochotně souhlasili. Nechat zaznít „dětské hlasy“ je relevantní o to více, že navzdory uvedenému rozhodování mladých participantů akcentoval ředitel Gymnázia Františka Martina Pelcla a učitelky z Gymnázia Uničov pouze stanoviska rodičů, jejich podporu a jejich hodnocení migračního procesu potomků, čímž snižovali rozhodovací kompetence, vliv i vůli samotných mladých participantů.

Rozhodování potomků krajanů a „dalších“ mladých členů krajanského spolku bylo založeno především na srovnávání České republiky a západní Ukrajiny (srv. Oeppen 2013), přičemž příležitost ke srovnání získali díky turistickým pobytům, dětským letním táborům a výměnným pobytům v České republice. Je tak příznačné, že studium v České republice odmítali zejména dva participanti, kteří neměli s českým prostředím prakticky žádné zkušenosti a v krajanském spolku Stromovka byli teprve krátce.¹⁶ Do České republiky tak odmítl migrovat mladý participant, který byl pouze jednou na dětském táboře, a mladá participantka, která byla poprvé v České republice až na přijímacích zkouškách na Gymnázium Uničov. Ostatní mladí participanti dlouhodobě působili v krajanském spolku a absolvovali více pobytů v České republice, ať již byly spojené s turistikou, s krajanskými festivaly, s výměnnými pobyty nebo

16 Atraktivita České republiky je však na západní Ukrajině obecně velmi vysoká, je na ni nahlíženo jako na zemi se studijními a pracovními možnostmi (Klípa – Vávra – Uherek – Valášková – Bažant 2000; autoři se věnovali migraci dospělých jedinců, a proto se objevují „pracovní“ možnosti).

s dětskými letními tábory. Tito participanty si přáli studovat v České republice, ačkoliv se báli důležitého životního předělu. Svůj vliv měla i idealizace českého prostředí, protože pro mladé participanty znamenaly například dětské letní tábory trávení volného času v letních měsících ve vyspělejší zemi a nespazovala je zodpovědnost, jednalo se o zábavu, a ačkoliv táborový program obsahoval také ozdravné a vzdělávací kurzy, tyto „povinnosti“ nebyly participanty interpretovány. „Povinnosti“ v podobě kurzů byly opomíjené na úkor vzpomínek na volnočasové aktivity, čímž se objasňuje, jaké zkušenosti si mladí participanty z České republiky odnášeli a jak svůj pobyt vnímali. Byl tak patrný pocit dovolené/užívání si (srv. Christou – King 2009) a jako jedna z příčin migrace tak mohly být i letní prožitky (srv. Reynolds 2011).

Největší rozdíly mezi Ukrajinou a Českou republikou se podle participantů projevovaly v materiálních a ekonomických aspektech, v jednání lidí a možnostech práce, studia a dalšího vyžití, které na Ukrajině absentuje: *„Protože v Čechách mají bazény a různé takové aktivity. U nás jako je, ale není tak jako v Čechách.“*¹⁷

Z krajanského spolku Stromovka sice znali základní faktografické informace o České republice a získali zde i určitou znalost českého jazyka, ovšem teprve díky přímému styku s českým prostředím získali konkrétní a ucelenější představu o České republice. Zároveň neměli *fundovanou* znalost o české společnosti, a tak se u nich díky krátkodobým pobytům *paradoxně* vytvářela silnější touha migrovat než u starších členů krajanského spolku, kteří absolvovali dlouhodobější pobyty.¹⁸ Právě oni mají díky delšímu pobytu fundovanější možnost srovnávání a obezřetněji mohou hodnotit výhody a nevýhody života v České republice a na Ukrajině. Rozhodování tak bylo pro mladé participanty účastníci se více krátkodobých pobytů snaží, ale o to hůře překónávali postmigrační období. Právě mladí participanty s bohatými zkušenostmi z krátkodobých pobytů v České republice nejčastěji naléhali na rodiče, aby za jejich podpory odjeli studovat do České republiky, popřípadě ochotně souhlasili s rozhodnutím rodičů o svém odjezdu do České republiky. Mladí členové krajanského spolku si tak díky krátkodobým pobytům především ustanovili pozitivní vztah k České republice.

17 Participantka I. K., nar. 1998, 9. 7. 2013, Dubno, Ukrajina. Další uváděné rozdíly jsou: kvalitnější české silnice, čistější zelenina v obchodech (na Ukrajině ji považují za špinavou), dostatek velkých obchodů (na Ukrajině je více menších), modernější automobily, politická, ekonomická a sociální stabilita České republiky, bezplatné české vzdělání (na Ukrajině také figuruje bezplatné vzdělání – participanty referují o korupci), vyšší věk dožití, dobrá ekologická situace, čistota českých měst, ticho, klid a aktivita neziskových a jiných organizací. Česká společnost je podle mladých participantů více liberální a svobodná (genderové vztahy, náboženské a internetnické vztahy). Nutno však poznamenat, že materiál pro tuto práci pochází převážně z let 2013–2014. Dnes by mohla být česká společnost hodnocena odlišně.

18 Jedná se především o členy krajanského spolku ve věku 20–28 let, kteří využili možnosti studia v České republice, tj. studia českého jazyka díky jednosemestrálnímu nebo dvousemestrálnímu pobytu na Masarykově univerzitě v Brně nebo na Karlově univerzitě v Praze.

Mladí participanti

	Datum nar.	Počet krátkodobých pobytů v České republice	Souhlas ohledně migrace (před odjezdem na přijímací zkoušky)
M. S.	1996	3	Ano (musela přemluvit rodiče)
O. S.	1997	– (poprvé na přijímacích zkouškách)	Ne (dala za pravdu rodičům)
A. P.	1997	1	Ne (dal za pravdu rodičům)
I. K.	1998	5–6 (přesně neví)	Ano (musela přemluvit matku, otce již nemá)
H. P.	1996	10 a více	Ano (za souhlasu rodičů, rozhodovali rodiče)
K. P.	1996	10 a více	Ano (za souhlasu rodičů, rozhodovali rodiče)

Rodiče mladých participantů

	zaměstnání otce/ zaměstnání matky	První cesta rodičů do ČR	Souhlas rodičů s migrací potomků
M. S.	soukromý lékař/ soukromá lékařka	2011	Ne (M. S. musela přemlouvat rodiče)
O. S.	inženýr v polské firmě/ policistka	2012	Ano (rodiče přemlouvali O. S.)
A. P.	oba podnikatelé a majitelé restaurace	2012	Ano (rodiče přemlouvali A. P.)
I. K.	bez otce/zaměstnankyně na poště	2012	Ne (I. K. musela přemlouvat matku)
H. P.	dělník na stavbě/dělnice (oba ve Francii)	–	Ano (H. P. ochotně souhlasila)
K. P.	dělník na stavbě/dělnice (oba ve Francii)	–	Ano (K. P. ochotně souhlasila)

V momentě odjezdu do České republiky však dostali strach z neznámého prostředí i z absence sociálních sítí a zároveň se obávali prudké životní změny. Ocitli se tak na rozcestí, zvažovali, zda mají nebo nemají studovat v České republice a původní silné přání migrovat se oslabilo. Začal převládat strach, ačkoliv pouze v případě jednoho participanta museli zasáhnout rodiče, protože

již bylo zařízeno dlouhodobé vízum za účelem studia.¹⁹ Po příjezdu do České republiky mladí participanti zmiňovali absenci rodičovské péče, nutnost vše zařizovat, rozdíly mezi ukrajinským a českým vyučováním, které museli překonat (např. odlišné chemické názvosloví a odlišný dějepis), a nutnost naučit se český jazyk. Počáteční potíže však rychle odpadly, na nové prostředí si rychle zvykli a jako příhodný aspekt začlenění zmiňují zejména přátelský třídní kolektiv. Tím si zároveň budují nové sociální sítě.²⁰

Mladí participanti jsou však dosud ve věku, kdy jsou závislí na rodičích. Ti mají stále důležitou roli a o své potomky *pečují* prostřednictvím poskytování financí na ubytování, na obživu a na další potřebné výlohy včetně učebnic a školních pomůcek (srv. Orellana – Thorne – Chee – Lam 2001). Mladí participanté nemohou od českého státu získat stipendium nebo jiné finanční příspěvky určené výhradně pro vysokoškolské studenty a podpora rodičů tak spočívá především v ochotě poskytnout dětem finanční prostředky. Tím se zároveň utváří závislost potomků na rodičích: „*Dávají mi peníze třeba na dva měsíce, na tři měsíce a já dělám rozpočet třeba na tři dny, na týden, anebo co musím zaplatit za vyučování nebo za potraviny. Takže já sama pro sebe stanovuji částky.*“²¹

Rodiče od svých potomků očekávají dokončení středoškolského studia, absolvování vysoké školy a nalezení příhodné pracovní pozice, což je pro mladé participanty důležitým závazkem. Rodiče podřizují vzdělání potomků prakticky veškeré své jednání, a přestože je finanční situace rodin na ukrajinské poměry nadprůměrná, pro rodiče je velice obtížné vydržovat své potomky v České republice (obzvláště po inflaci spojené s Majdanem a s válkou na východní Ukrajině).²² Rodiče dvou mladých participantek vyřešili svou finanční situaci migrací do Francie a otec jedné participantky pracuje v Polsku (ovšem

19 V souvislosti se studiem v České republice jsem se také dotazoval, proč nehodlají studovat v Německu nebo v Polsku. V případě Německa bylo častou odpovědí, že německý jazyk je pro participanty těžko zvládnutelný a že již (alespoň částečně) znají český jazyk. Zmiňována byla i liberálnější imigrační politika České republiky. V případě Polska participanté zmiňovali, že na polských univerzitách se za vzdělání musí platit a také zde funguje diskriminace Ukrajinců, a proto se ukrajinští studenti vracejí z Polska zpět na Ukrajinu. Objevovaly se i další, převážně negativní zprávy o Polsku a o polském školství.

20 V zemi imigrace již někteří mají vybudované sociální sítě z řad členů Stromovky. Tito jedinci jim mohou pomoci informacemi, ale např. jedna participantka užívá i finanční pomoc od svého ukrajinského dědečka, který žije a pracuje na severu Čech. Naplňuje se tak teze, že sociální sítě spojují migranty přes společný původ a historii (Massey et al. 1998) a zároveň snižují náklady a risk pro migraci.

21 Participantka M. S., nar. 1996, rozhovor pořízen 23. 2. 2015 v Uničově.

22 Rodiče vzdělání převyšují své ukrajinské spoluobčany a také mají (až na výjimky) poměrně lukrativní pracovní pozice, díky kterým mohou své potomky zabezpečit dostatečným finančním obnosem navzdory velké ekonomické disparitě mezi oběma zeměmi. V roce 2013 znamenal plat 2500 hřiven přibližně 6200 korun a po inflaci a další ekonomické krizi v letech 2014–2015 představoval stejný plat přibližně 2500 korun (dále ke vzdělání a zaměstnanosti v Rivenské oblasti viz Deržavnyj komitet statystyky Ukrajiny [online]. 2001 [cit. 2015-12-19]. Dostupné z: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>). Rodiče mladých participantů mají elitní postavení v podmínkách Rivenské oblasti a někteří z nich mají i díky výjezdům do zahraničí a zájmu o světové události značný rozhled.

v Polsku pracoval ještě před odjezdem své dcery). Většina rodičů však zůstala na Ukrajině, kde žijí na hranici existenčního minima (srv. Suárez-Orozco – Todorova – Louie 2002). Ačkoliv to může znít jako klišé, participantů si obět svých rodičů uvědomují a snaží se být ve svých studiích velmi pečliví.

Transnacionální rodina nebo reunifikace: Co bude dále?

V tomto ohledu je transnacionální rodina důležitá i vzhledem k potenciálu potomků, kteří se mohou stát díky znalosti prostředí v přijímající zemi „prvotními migranty“ hodnými následování (srv. Orellana – Thorne – Chee – Lam 2001). Mladí členové krajanského spolku skutečně mohou být významnou oporou pro své rodiče v případě reunifikace rodiny, ačkoliv sami rodiče uvádějí, že jsou již zvyklí na Ukrajině a nehodlají si migraci komplikovat život. Do České republiky chce přesídlit pouze maminka jedné participantky, ovšem další rodiče možnost reunifikace vylučují a zároveň si nepřejí, aby se jejich potomci kvůli ekonomické, sociální a politické situaci vraceli do své rodné země. Možnost reunifikace však nemůže být vyloučena, studentský život mladých participantů sice v současnosti nepředstavuje vhodné zázemí pro sloučení rodiny, ovšem po dostudování mohou získat lukrativní práci a sloužit jako finanční a sociální zabezpečení, popřípadě jako zdroj péče pro své rodiče (Mobrand 2012). Jejich zdroje však nemusí nutně sloužit k reunifikaci rodiny, ale mohou svou pomoc distribuovat i transnacionálně. Jelikož je ukrajinský důchod velice nízký (přibližně 1000 hřiven, tj. přibližně 930 korun), nelze vyloučit, že rodiče svou podporou potomků zároveň neuvažují o svém vlastním budoucím zabezpečení.

Migrační anabáze mladých participantů tak neslouží k okamžitému zlepšení životní situace rodičů, ale může se jednat o dlouhodobou „investici“, kdy se po určité době může situace mladých participantů sociálně i ekonomicky stabilizovat a kapitál obdržенý dětmi od svých rodičů se může změnit na kapitál vhodný pro rodiče samotné (Dobson 2009). Tento předpoklad se již potvrdil v případě bývalého člena dubenského krajanského spolku a členky lutského krajanského spolku, kteří odešli do České republiky již v 90. letech 20. století a nyní jsou oporou pro své stárnoucí rodiče – nepravidelně, v případě potřeby, posílají rodičům remittance.

Závěrem: Mají potomci „hlas“ v případě migrace?

Tento článek si kladl za cíl upozornit na perspektivu dětí do 16 let věku a pokázat na jejich rozhodovací kompetence v případě migrace. Výzkum perspektivy potomků tak může korigovat hodnocení migrace dětí z úst rodičů, ale především by potomci neměli být nadále vnímáni jako „pasivní zavazadla“ (Dobson 2009: 356–357) – což může být považováno za dysfemistický výraz pro přisuzovanou roli v případě migrace – ale jako aktéři s vlastní

a nezastupitelnou migrační zkušeností. Stále existuje málo výzkumů, které by poukazovaly na perspektivu potomků v případě migrace, ačkoliv tento přístup nabízí nový rozměr bádání.

Lze samozřejmě namítnout, že migrace potomků jakožto „prvotních migrantů“ sama o sobě přímo vybízí k poukázání na jejich perspektivu, ovšem v každém případě se opomíjení jejich perspektivy stává neudržitelné. Na závěr lze dodat – jak již bylo uvedeno výše –, že jsem si vědom slabiny tohoto výzkumu, zejména svým zaměřením na nukleární rodinu, přičemž i další příbuzenské svazky a další kontakty hrají důležitou roli v případě migrace.

Únor 2017

Literatura

- Baldassar, Loretta – Merla, Laura. 2014. *Transnational Families, Migration and the Circulation of Care*. New York: Routledge.
- Baldassar, Loretta – Baldock, Cora Vellekoop – Wilding, Raelene. 2007. *Families Caring Across Borders: Migration, Ageing and Transnational Caregiving*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bělohradská, Kateřina. 2008. Postmigrační procesy: imigranti z jihoukrajinské Novgorodkivky v České republice. In: *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR: 147–164.
- Budilová, Lenka J. – Fatková, Gabriela – Hanus, Lukáš – Jakoubek, Marek – Pavlásek, Michal. 2011. *Balkán a migrace: Na křižovatce antropologických perspektiv*. Praha: AntropoWeb.
- Budilová, Lenka J. 2012. „Ať se neztratí jméno.“ Jména a pojmenování u bulharských Čechů. *Český lid* 99: 4: 407–425.
- Bryceson, Deborah Fahy – Vuorela, Ulla (ed.). 2002. *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. Oxford, New York: Berg Publisher.
- Castles, Stephen – Miller, Mark J. 2003. *The Age of Migration*. New York: The Guilford Press.
- Coe, Cati – Reynolds, Rachel E. – Boehm, Deborah A. – Hess, Julia Meredith – Rae-Espinoza Heather. 2011. *Everyday Ruptures: Children, Youth, Migration and Global Perspective*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Dluhošová, Helena. 1996. Vystěhovalectví na Ukrajinu. In: *Češi v cizině* 9. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV: 48–66.
- Dobson, Madeleine. 2009. Unpacking Children in migration research. *Children Geographies* 7: 355–360.
- Drbal, Alexandr. 2004. Češi na Ukrajině. In: *Češi v cizině* 12. Praha: Etnologický ústav AV ČR v Praze: 44–68.
- Drbohlav, Dušan – Černík, Jan – Dzürová, Dagmar. 2005. *Dimensions of Integration: Migrant Youth in Central European Countries*. Vienna: International Organization for Migration.
- Dreby, Joanna. 2009. *Divided by Borders: Mexican Migrants and Their Children*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Ezzedine, Petra. 2012. Mateřství na dálku. Transnacionální mateřství ukrajinských migrantek v České republice. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 13: 24–32.
- Ezzedine-Lukšíková, Petra. 2014. Pracovní migrace žen není pouhým racionálním kalkulem. *Biograf* 59: 8 odst.
- Falzon, Marc-Anthony. 2009. *Multi-Sited Ethnography, Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research*. Farnham: Ashgate.
- Fresnoza-Flot, Asuncion – Nagasaka, Itaru. 2015. *Mobile Childhoods in Filipino Transnational Families: Migrant*

- Children with Similar Roots in Different Routes*. London: Palgrave MacMillan.
- Goulborne, Harry – Reynolds, Tracey – Solomos, John – Zontini, Elisabetta. 2011. *Transnational Families: Ethnicities, Identities and Social Capital*. London, New York: Routledge.
- Grillo, Ralph. 2008. The Family Dispute: Insiders and Outsiders. In: *The Family in Question, Immigrant and Ethnic Minorities in Multicultural Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press: 15–35.
- Hanus, Lukáš. 2011. Přechod české krajanské komunity z obce Gerník (Rumunsko) do transnacionálního momentu. In: *Balkán a migrace: Na křižovatce antropologických perspektiv*. Praha: AntropoWeb: 61–89.
- Heidbrink, Lauren. 2014. *Migrant Youth, Transnational Families, and the State: Care and Contested Interests*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Heroldová, Iva. 1957. Etnografické zvláštnosti ve způsobu života a kultuře volyňských Čechů. *Český lid* 44: 47–51.
- Hopkins, Hill. 2008. Pre-flight experiences in migration stories: The accounts of unaccompanied asylum-seeking children. *Childrens Geographies* 6: 257–268.
- Christou, Anastasia – King, Russell. 2009. Cultural Geographies of Counter- Diasporic Migration: Perspectives from the Study of Second-Generation 'Returnees' to Greece. *Population, Space and Place* 15: 1–17.
- Jakoubek, Marek. 2011a. *Vojvodovo: Etnologie krajanské obce v Bulharsku*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Jakoubek, Marek. 2011b. *Vojvodovo: Kus česko-bulharské historie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Jakoubek, Marek. 2013. *Vojvodovo: historie, obyvatelstvo, migrace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Jirka, Luděk. 2014. Generační proměna u krajanů na Ukrajině a jejich (ree) migrační tendence: Na příkladě spolku Stromovka. *Český lid* 101: 189–207.
- Jirka, Luděk. 2015. Potomci krajanů a jejich (re)emigrační tendence na západní Ukrajině. In: *Krajané: Hledání nových perspektiv*. Červený Kostelec: Nakladatelství Pavel Mervart: 109–130.
- Klípa, Ondřej – Vávra, Jiří – Uherek, Zdeněk – Valášková, Naďa – Bažant, Andrej. 2000. Češi na jižní Ukrajině. *Český lid* 87: 320–330.
- Kofman, Eleonore. 2004. Family-Related Migration: A Critical Review of European Studies. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30: 243–262.
- Kofman, Eleonore – Kraler, Albert – Kohli, Martin – Schmoll, Camille. 2011. Introduction: Issues and debates on family-related migration: A European Perspective. In: *Gender, Generations and the Family in International Migration*. Amsterdam: Amsterdam University Press: 9–54.
- Kokaisl, Petr a kol. 2009. *Krajané: Po stopách Čechů ve východní Evropě*. Praha: Za hranice – Společnost pro rozvojovou spolupráci při Provozně ekonomické fakultě ČZU v Praze.
- Kresl, Zdeněk – Freidingerová, Tereza. 2016. Transnacionální praktiky, 'ancestral return' a adaptace rumunských Čechů přesídlených do Česka po roce 1989. *Český lid* 103: 217–238.
- Libanova, E. M. – Poznjak, O. V. 2010. *Naselennja Ukraini: Trudova emihracija z Ukraini*. Kyjiv: Instytut demohrafiy ta socialnych doslidžeň.
- Massey, Douglas – Arango, Joaquin – Hugo, Graeme – Kouacouci, Ali – Pellegrino, Adela – Taylor, Edward. 1998. *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millenium*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Mazzucato, Valentina – Schans, Djamil. 2011. Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges. *Journal of Marriage and Family* 73: 704–712.
- Mazzucato, Valentina – Schans, Djamil – Caarls, Kim – Beauchemin, Cris. 2015. Transnational Families Between Africa and Europe. *International Migration Review* 49: 142–172.

- Mobrand, Erik. 2012. Reverse Remittances: Internal Migration and Rural-to-Urban Remittances in Industrialising South Korea. *Journal of Ethnic and Racial Studies* 38: 389–411.
- Nešporová, Olga. 2005. Proměny religiozity volyňských Čechů. *Lidé města* 7: 93–115.
- Nosková, Jana. 2007. *Reemigrace a usidlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Brno: Ústav evropské etnologie.
- Oeppen, Ceri. 2013. A stranger at 'home': interactions between transnational return visits and integration for Afghan-American professionals. *Global Networks* 13: 267–268.
- Olwig, Karen Fog. 1999. Narratives of Children left Behind. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25: 267–284.
- Orellana, Marjorie Faulstich – Thorne, Barrie – Chee, Anna – Lam, Wan Shun Eva. 2001. Transnational Childhoods: The Participation of Children in Processes of Family Migration. *Social Problems* 48: 572–591.
- Parreñas, Rhachel Salazar. 2005. *Children of Global Migration: Transnational Families and Gendered Woes*. Stanford: Stanford University Press.
- Pavlásek, Michal. 2010. Případ Svatá Helena. (Re)interpretace náboženských dějin české obce v Rumunsku. *Český lid* 97: 363–382.
- Pavlásek, Michal. 2013. Clopodia zvaná Klopotín. Zapomenutá moravská kolonizace Banátu v multilokálním etnografickém bádání. *Český lid* 100: 149–172.
- Reynolds, Tracey. 2011. Caribbean Second-generation Return Migration. *Mobilities* 6: 1–23.
- Savelev, Olesandr. 2010. *Istoriya Ukrainy. dovidnyk, chronolohiya podij, slovnyk*. Ternopil: Navčalna kniha – Bohdan.
- Shepler, Susan. 2011. Transnational Fosterage: The Novel Care Arrangments between Guinean Caregivers and Ivorian and Liberian Children Fleeing War. In: *Everyday Ruptures: Children, Youth, Migration and Global Perspective*. Nashville: Vanderbilt University Press: 63–78.
- Spurný, Matěj. 2011. *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex.
- Suárez-Orozco, Carola – Todorova, Irina – Louie, Josephine. 2002. Making up for Lost Time: The Experience of Separation and Reunification Among Immigrant Families. *Family Process* 41: 625–643.
- Šatava, Leoš. 1981. Volyňští Češi na Podbořansku a Žatecku.“ *Český lid* 68: 195–203.
- Uherek, Zdeněk. 2012. *Češi v Bosně a Hercegovině*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Uherek, Zdeněk – Valášková, Naďa – Bělohorská, Kateřina – Mušínská, Mikuláš. 2008. Pracovní migrace ze Zakarpatské Ukrajiny do České republiky. In: *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy: vybrané případy imigračních skupin v České republice*. Praha: Etnologický ústav AV ČR: 119–146.
- Vaculík, Jaroslav. 1984. *Reemigrace a usidlování volyňských Čechů v letech 1945–1948*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
- Vaculík, Jaroslav. 2001. *Dějiny volyňských Čechů III*. Brno: Masarykova univerzita.
- Valášková, Naďa – Uherek, Zdeněk – Brouček, Stanislav. 1997. *Aliens or one's own people: Czech immigrants from the Ukraine in the Czech Republic*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Vávra, Jiří. 2007. Projevy identity v pohřebním ritu obyvatel Bohemky a Veselinovky na Ukrajině. *Český lid* 94: 19–42.
- Deržavnyj komitet statistiky Ukrainy [online]. 2001 [2015-12-19]. Dostupné z: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>